

Wiesława Kogut

Styl pracy wychowawczej nauczycieli a poziom zaangażowania uczniów w realizację samorządnie podejmowanych zadań

Przemiany, jakie dokonują się w naszym kraju zmierzają do demokratyzacji życia społecznego. Skoro życie społeczne, w które wejdzie w przyszłości uczeń będzie zorganizowane na zasadach współuczestnictwa i współodpowiedzialności, to szkoła powinna być terenem, na którym uczeń mógłby praktycznie doświadczać demokratycznych form życia zbiorowego.

Bogdan Suchodolski omawiając koncepcję „wychowania dla przyszłości” stwierdza, że przygotowanie ludzi do życia w nowoczesnym społeczeństwie wymaga, aby umieli oni współżyć i współdziałać w pracy i wielu innych zakresach. Szkoła powinna więc być miejscem współpracy, współdziałania wszystkich podmiotów szkoły, a szczególnie nauczycieli i uczniów. Stosunek wychowawczy oparty na współdziałaniu nauczyciela i ucznia jest możliwy w takich koncepcjach wychowania, które przyjmują jako główną ideę aktywizację wychowanka¹.

Aktywizowanie wychowanka to jedno z założeń metody samorządu, którą nauczyciele powinni znać i stosować w procesie wychowania. Metoda to podstawowe sposoby konsekwentnego i możliwie najbardziej skutecznego postępowania zmierzającego do określonego celu – w naszym przypadku – do realizacji wychowawczej zasady samorządności przenikającej stosunki między wychowawcami i wychowankami². Przestrzeganie tej zasady w szkole uzewnętrznia się przede wszystkim w odczuciu młodzieży, iż prawdziwie samorządnie reguluje jakąś dziedzinę spraw powierzoną jej kompetencji. W metodzie samorządu chodziłoby zatem o takie sposoby kierowania pracą wychowawczą przez nauczycieli, które rozwijałyby samorządną aktywność wychowanka.

Zdaniem J. Radziejwicz, umożliwienie uczniom samorządnego działania może przynieść wiele bezpośrednich i pośrednich korzyści wychowawczych. Wymienia on między innymi:

- uczenie się przez dzieci i młodzież demokratycznych form współżycia społecznego i organizowania się na zasadzie stowarzyszenia ludzi równych wobec prawa,

- rzeczywiste upodmiotowienie jednostek i grup uczniowskich w procesie wychowania,

- realizację idei partnerstwa uczniów i nauczycieli³.

Hasła partnerskiego podmiotowego traktowania uczniów przez nauczycieli są bardzo ważnymi założeniami pedagogicznymi procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkole. Idea partnerstwa stanowi podstawowy składnik ideologii współczesnej szkoły, jej realizowanie uchodzi za przejaw nowoczesności kształcenia⁴. Dzięki partnerskim stosunkom uczeń miałby szansę na zdobycie takich umiejętności, jak: prowadzenia konstruktywnego dialogu, wspólnego dokonywania wyborów kierunków i dróg działania, podejmowania decyzji, a także ponoszenia odpowiedzialności. Kształtowanie tych umiejętności poprzez realizację idei autentycznego partnerstwa w stosunkach uczniów z dorosłymi wydaje się być konieczne, choć z pewnością nie jest to zadanie łatwe. Trudności w nawiązaniu partnerskich kontaktów może przełamać sam nauczyciel. Jedną z możliwości daje mu demokratyczny sposób pełnienia roli wychowawcy.

Rola wychowawcy – kierownika zespołu, obejmuje szereg czynności i zachowań, które są niezbędne do realizacji zadań, jakie stoją przed każdym zespołem poddanym procesowi wychowania.

Czynności te mogą być wykonywane rozmaicie przez poszczególnych wychowawców, ale ten sam wychowawca wykonuje je przeważnie jednakowo, przyjmując określony styl. Styl pracy wychowawczej z zespołem można uważać nie tylko za ważniejszy w procesie wychowania od doraźnie podejmowanych działań i zabiegów, lecz, co więcej, za decydujący w poważnej mierze o skuteczności tych zabiegów⁵.

H. Muszyński⁶ wyróżnia kilkanaście składników stylu kierowania zespołem, między innymi:

- sposób ustalania planów i celów zespołu oraz podejmowania decyzji w sprawach zespołu,

- sposób przeprowadzania organizacji działania zespołu,

- formy organizacji kontroli nad działalnością zespołu,

- sposób ponoszenia odpowiedzialności za zespół, jego pracę i osiągnięcia,

- sposób oceniania pracy i osiągnięć zespołu,

- sposób wymierzania sankcji.

W literaturze dotyczącej stylów kierownictwa zespołem spotkać się można najczęściej z rozróżnieniem trzech zasadniczych stylów: autokratycznego, demokratycznego i liberalnego.

Samorządową aktywność młodzieży warunkuje postawa demokratyczna kierownictwa⁷. Polega ona w dużej mierze na okazywaniu uczniom życzliwości i zrozumienia, sympatii i zaufania, umożliwianiu im wspólnego i samodzielnego podejmowania decyzji, zachęcaniu ich do aktywności i samodzielności w wykonywaniu różnego rodzaju działań. H. Muszyński⁸ uważa, że wychowawca o demokratycznym stylu kierowania wychowawczego umożliwi uczniom przedyskutowanie nurtujących ich problemów, odwołuje się często do inicjatywy i pomysłów uczniów, liczy się z ich opinią, nie waha się prosić o radę i zdanie. Troszczy się ponadto o to, aby uczniowie sami przydzielali sobie zadania i odpowiadali za ich wykonanie nie przed nim, lecz przed całą klasą. Usiłuje również utrzymać z każdym uczniem i całą klasą przyjacielskie kontakty, a tym samym wzbrania się przed wzywaniem u uczniów motywów lęków, czy też przed poddawaniem ich nader częstej i formalnej kontroli. W swym oddziaływaniu preferuje wyraźnie nagradzanie przed karaniem. Jeśli wobec członków zespołu ma być wymierzona sankcja, to jej rodzaj ustala wspólnie z pozostałymi jego członkami.

Psychologowie zwracają uwagę, że demokratyczny styl kierowania wychowawczego pociąga cały szereg korzystnych następstw pod względem pedagogicznym⁹, sprawiając m.in., że dzieci i młodzież darzą sympatią i zaufaniem swych pedagogów, identyfikują się z nimi, mają pozytywny stosunek do zadań i podejmują się ich wykonania na własną odpowiedzialność. Pracę wykonują nawet wtedy, gdy pozbawieni są bezpośredniego nadzoru pedagoga. Można przypuszczać, że im więcej zachowań demokratycznych będzie przejawiał wychowawca, tym wyższe będzie zaangażowanie jego wychowanków w realizację podejmowanych zadań.

W świetle powyższych stwierdzeń można zdecydowanie domagać się zwiększenia zakresu realizowania stylu demokratycznego, rozszerzenia go na wszelkie możliwe ku temu sytuacje. Niemniej jednak każdy pedagog powinien wiedzieć i pamiętać o tym, że w pracy wychowawczej brak elastyczności, trzymanie się jednego tylko stylu kierowania zespołem nie może przynieść dobrych efektów. Są sytuacje, w których należy okazać się przywódcą autokratycznym czy też liberalnym.

W niniejszym opracowaniu staram się odpowiedzieć na następujące pytania:

- Jaki styl pracy wychowawczej z klasą przyjmują nauczyciele?
- Czy styl pracy wychowawczej ulega zmianie w zależności od stażu pracy nauczyciela i wieku wychowanków zespołu, którym ten nauczyciel kieruje?
- Czy poziom zaangażowania uczniów w realizację samorządnie podejmowanych zadań uzależniony jest od stylu pracy wychowawców?

Zagadnienia te omawiam na podstawie danych zebranych w badaniach, które prowadzono w jednej z małomiasteczkowych szkół podstawowych województwa nowosądeckiego. Badania przeprowadzono trzykrotnie w czteroletnich odstępach czasowych, tj. w roku 1985, 1989 i w 1993, stosując te same narzędzia badawcze. Populację badawczą stanowiło 8 nauczycieli i uczniowie tych oddziałów spośród klas IV–VIII, których ci nauczyciele byli wychowawcami. W roku 1985 i 1989

badania przeprowadzono na tej samej populacji nauczycieli. W roku 1993 populacja ta zmieniła się w związku z przejściem na emeryturę 2 nauczycieli.

Zebrany materiał nie stanowi podstawy do szerokich uogólnień, ale może być punktem wyjścia do refleksji, dyskusji i zmiany postaw wśród nauczycieli. Mam nadzieję, iż dystansowność tych badań podnosi ich wartość metodologiczną i pedagogiczną.

Chcąc zbadać styl kierowania zespołem klasowym posłużono się ankietą, która zawierała 5 grup pytań dotyczących najważniejszych elementów stylu kierowania wychowawczego. Skierowano ją do uczniów. Od nich uzyskano informacje o rodzaju najczęściej pojawiających się zachowań u ich wychowawców w czasie planowania, organizowania, przeprowadzania, kontrolowania i oceniania działalności zespołów klasowych. O zakwalifikowaniu postępowania wychowawcy do określonego stylu zadecydowała opinia trzech różnych zespołów klasowych, których dany nauczyciel był wychowawcą.

A. Janowski uważa, że nauczyciel kierujący demokratycznie ma więcej niż połowę zachowań demokratycznych, a nauczyciel kierujący autokratycznie ma przynajmniej 70% zachowań autokratycznych¹⁰. Przyjęto, że ponad 50% głosów młodzieży opowiadającej się za zachowania demokratycznym daje podstawę do zakwalifikowania sposobu, jaki przejawia dany wychowawca w kierowaniu zespołem do stylu demokratycznego. Natomiast ponad 70% głosów stwierdzających zachowanie autokratyczne przyjęto jako wskaźnik stylu autokratycznego.

Wychowawcze kierownictwo zespołem obejmuje planowanie, organizację oraz kontrolę i ocenę jego życia i działalności. Aby otrzymać odpowiedź, jak wyglądają te poszczególne elementy w szkole, przeanalizowano wypowiedzi uczniów. Wynika z nich, że tylko 53% uczniów dostrzega swoich wychowawców, jako tych, którzy wspólnie z nimi podejmują decyzję, dążą do tego, aby uczniowie sami wybrali dla siebie zadania i sposoby ich realizacji, a przy tym służą radą i pomocą. Spora jednak grupa uczniów (38%) twierdzi, że wychowawcy nie liczą się z pomysłami i decyzjami uczniów, swoje natomiast decyzje podają klasie stanowczo, odgórnie wyznaczając oraz określając sposób ich wypełniania. W odczuciu 76% uczniów nauczyciele zbyt często kontrolują ich działalność, nie ufają im, nie pozwalają na drobne odchylenia od wydawanych poleceń, w każdej sytuacji określając jak powinni się zachowywać. Takie postępowanie wychowawców z pewnością tłumi inicjatywę i nie rozwija samokontroli u uczniów.

Jeśli chcemy w uczniu ukształtować poczucie odpowiedzialności przed zespołem i samym sobą, dbać należy o to, aby pojedynczy uczniowie odpowiadali za swe postępowanie nie przed wychowawcą lecz przed całym zespołem. Taki sposób ponoszenia odpowiedzialności dostrzega tylko 42% uczniów. Pozostali twierdzą, iż za swe postępowanie odpowiadają wyłącznie przed wychowawcą.

Niewłaściwą postawę przyjmują również wychowawcy w sytuacji karania. Okazuje się bowiem, że sposób wymierzania i stosowania kary następuje w wyniku decyzji wychowawców (80% wypowiedzi uczniów), choć samo ocenianie

postępowania uczniów odbywa się z ich udziałem (73% wypowiedzi). Właściwą postawę przyjmują ci wychowawcy, którzy starają się wykazać szkodliwość wykroczenia ze względu na zagrożenie interesu szkoły. Sankcja ma znaleźć uznanie w oczach zespołu¹¹. Sposób wymierzania i rodzaj kary powinien być wynikiem wspólnych ustaleń uczniów i wychowawcy. Taki sposób zastosowania sankcji zauważyła tylko 19% uczniów.

Dane liczbowe dotychczas przedstawionych wyników pochodzą z badań prowadzonych w 1993 roku i niewiele się różnią od tych z 1985 i 1989 roku (maksymalnie: plus 3% lub minus 2%). Przyglądając się im można stwierdzić, że szkoła w małym stopniu daje uczniom możliwość samodzielnego podejmowania decyzji dotyczących ich działalności, podziału czynności, sposobu działania oraz oceniania swej pracy. Ogólny wskaźnik zachowań demokratycznych nauczycieli, wychowawców badanych klas wynosił 48% w roku 1985, 50% w roku 1989 i 52% w roku 1993. W ciągu 8 lat wzrósł o 4%. Natomiast o 6% zmniejszył się ogólny wskaźnik zachowań autokratycznych, który w roku 1985 wynosił 41%, w roku 1989 42%, a w 1993 roku 35%. Są to bardzo niewielkie zmiany.

Wszystkie dane dotyczące stylu kierowania zespołem klasowym przez wychowawców zawarte są w tabeli 1.

Tab. 1. Styl pracy wychowawczej

Wychowawca	Klasa	Termin badań	Staż pracy	Procentowy wskaźnik zachowań demokratycznych	Procentowy wskaźnik zachowań autokratycznych
W 1	VIII A	1985	17	58	39
	VII A	1989	21	57	40
W 9	VI B	1993	3	66	20
W 2	VIII B	1985	14	63	34
	VII B	1989	18	65	32
W 10	V A	1993	20	56	38
W 3	VII A	1985	15	19	72
	VI A	1989	19	20	74
	VIII B	1993	23	23	71
W 4	VII B	1985	8	52	36
	VI B	1989	12	53	35
	VIII A	1993	14	55	34
W 5	VI A	1985	2	44	43
	V A	1989	6	63	21
	VII A	1993	10	65	19
W 6	VI B	1985	3	42	35
	V B	1989	7	46	31
	VII B	1993	11	45	30
W 7	V A	1985	18	45	41
	IV A	1989	22	42	42
	V B	1993	26	46	40

W 8	V B	1985	4	62	33
	IV B	1989	8	60	33
	VI A	1993	12	63	28
Ogółem		1985		48	41
		1989		50	42
		1993		52	35

Analizując wyniki tej tabeli stwierdzić można, iż wychowawcy wykazują ten sam styl pracy wychowawczej wobec różnych zespołów. Jest to niezależne od stażu ich pracy jak i wieku wychowanków, choć należałoby się spodziewać, że więcej zachowań demokratycznych będą wykazywali wychowawcy klas starszych. Wyjątek stanowi wychowawca W 5. Pierwszy zespół, którym kierował, zaobserwował u niego 44% zachowań demokratycznych, drugi 63%, a trzeci 65%. Duża różnica, aż 19% wynikała, jak okazało się z przeprowadzonej z nim rozmowy, ze świadomej zmiany jego zachowań. Niepowodzenia w pracy wychowawczej z pierwszym zespołem (kl. VIa – 1989 r.) powiązał on z brakiem umiejętności i wiedzy w zakresie pracy wychowawczej. Refleksja nad samym sobą oraz odpowiednia literatura¹² skłoniły go do zmiany zachowania wobec uczniów na bardziej demokratyczne. Wymagało to wiele wysiłku i samokontroli, ale okazało się w efekcie możliwe. Przykład ten jest dowodem na to, iż można zmienić styl pracy wychowawczej.

Spośród badanych wychowawców sześciu można zaliczyć do „demokratów”. Są to wychowawcy W1, W2, W4, W8, W5, u których uczniowie dwóch różnych klas dostrzegają powyżej 50% zachowań demokratycznych. Wychowawcy W9 i W10 brali udział w badaniach po raz pierwszy i uczniowie również zaliczali ich do tych, którzy kierują zespołem w sposób demokratyczny. Autokratą jest wychowawca W3, u którego uczniowie 3 różnych klas dopatrzili się powyżej 70% zachowań autokratycznych.

Innym zadaniem badawczym było sprawdzenie, w jaki sposób styl pracy wychowawczej wpływa na zaangażowanie uczniów. Aby stwierdzić jaki jest poziom zaangażowania uczniów w realizację samorządnie podejmowanych zadań, posłużono się metodą, którą dokładnie opisuje Piotr Sarna¹³. Była to obserwacja w sytuacji, w której uczniowie musieli się opowiedzieć za gotowością włączenia się do różnego rodzaju prac organizowanych samorządnie. Rodzaj prac i liczba uczniów zgłaszających chęć udziału w tych pracach dały podstawę do obliczeń rachunkowo-statystycznych, w wyniku których uzyskano procentowy wskaźnik poziomu zaangażowania poszczególnych klas. Porównując wskaźniki uzyskane w badaniach w roku: 1985, 1989, 1993 stwierdzić można, że zespoły prowadzone przez tych samych wychowawców osiągają niemalże jednakowy poziom zaangażowania. W jednym tylko przypadku – wychowawcy W5 – widoczna jest duża różnica; klasa VIa (1985 r.) wykazuje zaangażowanie w 43%, natomiast klasa Va (1989 r.) w 58%, podobnie jak klasa VIIa (1993 r.) w 57%. Tłumaczyć to można zwiększoną liczbą zachowań demokratycznych wobec uczniów klasy Va (1989 r.) i VIIa (1993 r.).

Jak wygląda zaangażowanie uczniów w zestawieniu z procentowym wskaźnikiem zachowań demokratycznych ich wychowawców – prezentują trzy poniższe tabele.

Tab. 2. Zachowania demokratyczne wychowawców a poziom zaangażowania uczniów (Wyniki badań prowadzonych w 1985 r.)

Wychowawca	W3	W6	W5	W7	W4	W1	W8	W2	Ogółem
Klasa	VIIA	VIB	VIA	VA	VIIB	VIIIA	VB	VIIIB	
procentowy wskaźnik zachowań demokratycznych nauczycieli	20	42	46	53	57	60	65	65	50
procentowy wskaźnik zaangażowania uczniów	26	29	43	40	38	47	51	56	41

Tab. 3. Zachowanie demokratyczne wychowawców a poziom zaangażowania uczniów (Wyniki badań prowadzonych w 1985 r.)

Wychowawca	W3	W7	W6	W4	W1	W8	W5	W2	Ogółem
Klasa	VIA	IVA	VB	VIIA	VIIA	IVB	VA	VIIIB	
procentowy wskaźnik zachowań demokratycznych nauczycieli	20	42	46	53	57	60	65	65	50
procentowy wskaźnik zaangażowania uczniów	25	39	30	40	49	45	58	59	43

Tab. 4. Zachowanie demokratyczne wychowawców a poziom zaangażowania uczniów (Wyniki badań prowadzonych w 1993 r.)

Wychowawca	W3	W6	W7	W4	W10	W8	W5	W9	Ogółem
Klasa	VIIIB	VIIIB	VB	VIIIA	VA	VIA	VIIA	VIB	
procentowy wskaźnik zachowań demokratycznych nauczycieli	23	45	46	55	56	63	65	66	52
procentowy wskaźnik zaangażowania uczniów	25	30	39	38	40	49	59	58	42

W trzech wyżej przedstawionych tabelach wskaźniki zachowań demokratycznych poszczególnych wychowawców tworzą jeden szereg wielkości podanych w procentach, a wskaźniki zaangażowania uczniów tych wychowawców stanowią drugi szereg wielkości podanych również w procentach. Porównując te szeregi można zaobserwować ich współzmiennność; jeśli wielkości pierwszego szeregu rosną, to rosną również (z niewielkimi odstępstwami) wielkości drugiego szeregu. Potwierdza to obliczony współczynnik korelacji, który wynosi 0,78 w roku 1985, 0,82 w roku 1989 i 0,88 w roku 1993. Są to liczby ułamkowe, z których pomocą oceniamy „siłę” związku między dwiema seriami wielkości¹⁴. Ponieważ liczba ułamkowa obliczona na podstawie wyników badań prowadzonych w pierwszym (1985 r.), w drugim (1989 r.) i w trzecim (1993 r.) terminie mieści się w przedziale liczb od 0,60 do 1, można powiedzieć, że korelacja między zmiennymi jest wysoka¹⁵. Prawdopodobny więc jest wniosek, że im więcej zachowań demokratycznych przejawiają wychowawcy, tym wyższy jest poziom zaangażowania ich uczniów w prace samorządnie organizowane.

Ogólny procentowy wskaźnik zaangażowania uczniów wynosi 41% w roku 1985, 43% w roku 1989 i 42% w roku 1993. Najwięcej chętnych było do pracy związanej z przygotowaniem imprezy rozrywkowej (1985 r. – 19%, 1989 r. – 21%, 1993 r. – 22%), trochę mniej do organizowania pomocy słabym uczniom (1985 r. – 4%, 1993 r. – 1%). Widać wyraźnie, że im w większym stopniu organizowane prace zaspokajają potrzeby młodzieży, tym wyższy jest jej poziom zaangażowania. Ogólnie, uczniowie słabo angażują się w działalność organizowaną przez nich samych. Należałoby pobudzić ich do działania. Możliwość taką stwarza partnerstwo, które, jak pisze E. Zaręba¹⁶, jest nieodzowne w celu wyzwolenia twórczej aktywności człowieka.

Podsumowując wyniki badań przedstawione w tym opracowaniu, stwierdzić należy, że partnerskie, demokratyczne, życzliwe stosunki z trudem wypierają wielowiekową tradycję autokratycznego traktowania uczniów. Trudno jest mówić o partnerstwie nauczycieli i uczniów w szkole, w której prowadzono badania. Nieliczni tylko nauczyciele wykazują się postawami i dyspozycjami do współdziałania z uczniami w istotnych dla młodzieży sprawach.

Posługiwanie się demokratycznym stylem w postępowaniu pedagogicznym nie jest sprawą łatwą. W stylu pracy wychowawczej przejawiają się określone cechy osobowości, nabyte w doświadczeniach zachowania się, a także wiadomości oraz nawyki. Uzasadniony wydaje się wniosek, że stylu pracy można się nauczyć przez odpowiednie zorganizowane ćwiczenia, świadomy wysiłek oparty na określonym zasobie wiedzy i doświadczeniach oraz na konkretnych wzorach postępowania.

Dyrektorzy szkół i nauczyciele powinni podjąć działania w kierunku modyfikacji postaw, nauczania się stylu demokratycznego. Oczywiście nie tylko werbalnie, ale może także przez określone treningi interpersonalne, gry czy też psychodramy. Udoskonaliliby to z pewnością proces wychowania w szkole.

Przypisy

¹ I. Jundził: *Współdziałanie nauczycieli i uczniów*. [W:] *Nauczyciel i młodzież*. Ossolineum, Wrocław 1986, s. 99.

² A. Kamiński: *Samorząd młodzieżowy jako metoda wychowania*. PZWS, Warszawa 1974, s. 17–19.

³ J. Radziejewicz, M. Mirgos: *O samorządności uczniów w procesie wychowania szkolnego*. Nasza Księgarnia, Warszawa 1988, s. 20–21.

⁴ S. Palka (red.): *Uczniowie klas I–III jako partnerzy nauczycieli*. ODN, Nowy Sącz 1989, s. 5.

⁵ H. Muszyński: *Wychowanie moralne w zespole*. PZWS, Warszawa 1964, s. 109.

⁶ Tamże, s. 111.

⁷ A. Kamiński: *Samorząd...*, op. cit., s. 55.

⁸ H. Muszyński: *Wychowanie...*, op. cit., s. 112–119.

⁹ M. Łobocki: *Poradnik wychowawcy klasy*. WSiP, Warszawa 1985, s. 13.

¹⁰ A. Janowski: *Kierowanie wychowawcze w toku lekcji*. PWN, Warszawa 1974, s. 144.

¹¹ H. Muszyński: *Wychowanie...*, op. cit., s. 117.

¹² Nauczyciel W5 wymienił lektury z przypisu 2, 5, 10.

¹³ P. Sarna: *Praktyczne możliwości diagnozowania poziomu zaangażowania uczniów w realizację samorządnie podejmowanych zadań*. „Życie Szkoły” 1979, nr 6.

¹⁴ W. Zaczyński: *Praca badawcza nauczyciela*. WSiP, Warszawa 1968, s. 210.

¹⁵ Tamże, s. 211.

¹⁶ E. Zaręba [W:] S. Palka (red.): *Uczniowie...*, op. cit., s. 21.